
Kereskedni az ellenséggel

John Shovlin történész, a New York University tanára. Az alább ismertetett könyve mellett 2006-ban jelent meg *The Political Economy of Virtue: Luxury, Patriotism and the Origins of the French Revolution* (Az erény politikai gazdaságtana: luxus, hazaszeretet és a francia forradalom eredete) című munkája. A recenzió tárgyául szolgáló műve Nagy-Britannia és Franciaország XVIII. századi gyarmati vetélkedését taglalja. A két nyugat-európai állam vetélkedése a gyarmatokért állandó volt az 1700-as években. Ellenségeskedéseik nemcsak Európa-szerte, hanem amerikai és ázsiai birodalmaikban is háborúkat okoztak. John Shovlin azokat az eszméket és intézkedéseket tárja fel, amelyekkel a brit és a francia politikusok, kereskedők és gondolkodók megpróbálták a leviathánokat, azaz az ősi ellenfeleket elfordítani a háborútól, és a kereskedés felé irányítani. Úgy gondolták, a kereskedelem megolvasztja a fagyos viszonyokat, és barátságosabb kapcsolatokat teremt Európában. Önző hatalomvágy hajtotta ugyan a feleket, de kerülték a háborút, mert az adósságba verte őket. A XVIII. században láthatjuk a botladozó erőfeszítéseket, melyekkel intézményesíteni szerettek volna egy szilárd, békés, globális kereskedelmi rendszert. A legfontosabb stratégiájuk a szabadkereskedelem volt. A kísérletek többnyire elbuktak, és a konfliktus végül bekövetkezett.

A XVIII. századi francia–brit vetélkedést a történész John Sealey „második százéves háború”-nak nevezte, mert 1688 és 1815 között nyolcszor robbant ki a két állam között háború. Ráadásul

a küzdelmeik kiterjedtek Észak- és Közép-Amerikára, Indiára, Nyugat-Afrikára, a Mediterráneumra és az atlanti-, illetve csendes-óceáni vidékekre. Akkoriban a harcok elkerülhetetlennek látszottak a politikai egyensúly keresése, valamint a kereskedelmi és gyarmati féltékenység miatt. Az állandó konfliktus azonban előhívott békés szándékokat, megegyezésre való törekvéseket is, mint alább látjuk, elsősorban az Amerikával és Indiával folytatott kereskedés területén. A brit és francia hatalom 1713-ban, 1772-ben és 1786-ban szerződéseket írt alá azt remélve, hogy a kereskedelmi kapcsolatok normalizálása megteremti a békét.

A szerző igen sok politika-elméleti és politikai gazdaságtani kérdést és elgondolást ismertet a korszakból. Meglátása szerint a kapitalizmus olyan rendszer, amelyben az uralkodó elitek az államhatalmat a tőkefelhalmozás támogatására használják fel. A gyarmatosítás előtt a mezőgazdaság volt a fontos, és főleg hazai piacra termeltek. A XVIII. században a francia és brit államban a kereskedés legdinamikusabb szektorává a tengeri kereskedelem vált, az exportra gyártás és a gyarmati közszükségleti cikkek termelése lett jellemző, mindezt rabszolgamunka tartotta fenn. A külkereskedelem azért vált fontossá, mert megkönnyítette a hitelhez jutást, kiterjesztette a hazai adóalapot, és behozta az aranyat, ezüstöt. A francia és a brit államok gyarmatokat létesítettek, és megvédték azokat egymással és a bennszülöttekkel szemben. A kereskedő társaságok csapatokat, fegyveres hajókat szereltek fel, telepeket hoztak létre, és diplomáciai tárgyalásokat folytattak a helyi uralkodókkal. A kereskedőtársaságok minimális költségbe kerültek a kincstárnak, de hozzájutottak nemzetközi tőkéhez, szakértelemhez. A globális kereskedelmet önszervező kereskedő hálózatok tartották fenn. A kora újkori merkantilizmus arra törekedett, hogy megszerezze a külkereskedelem előnyeit a saját nemzet számára, és a riválisokat háttérbe szorítsa. Ebből háborúk következtek.

Ezt a versengő, terjeszkedő világot mutatta be a gazdaságtörténész *Frederic C. Lane*s az 1940–50-es években. Szerinte a merkantilista versengés inkább politikai, nem pedig gazdasági megoldásokban nyilvánult meg. Leginkább abban versengtek, hogy melyikük tudja a legolcsóbban megvédeni a kereskedőit. De az erőfeszítések ellenére a védelem költséges volt, és a háborúk hatalmas adósságokba verték az államokat. A vezetők látták, hogy a távolsági kereskedelem védelmének költségei tönkreteszik a tőkefelhalmozást, ezért keresték a háború elkerülésének, a francia–brit kapcsolatok megbékítésének módjait.

Kereskedelmi egyezmények – a szabadkereskedelem kibontakozása

Az egyik próbálkozás volt, hogy a francia és brit kormányok tiltásokat és magas adókat vetettek ki. Erre a francia bortertermelők elvesztették az exportbevételüket, az angol gyapjúmanufaktúra pedig zárva találta a francia piacokat. Ezután törvény rendelte el, hogy a háborúk költségét új bevételekből kell fedezni. A két állam politikai eszközökkel avatkozott be a gazdaságba. A két nemzet kereskedelmi hidegháborút vívott az 1688-at követő században. Egy másik megoldást jelentett, hogy a franciák és britek szerződéseken próbálták meg eltörölni a szabadkereskedelem előtt álló korlátokat. Fontos kereskedelmi egyezmények voltak az 1713-as utrechti, az 1772-es versailles-i és az 1786-os Eden–Rayneval egyezmény. Ezek azzal a céllal születtek, hogy egyensúlyt teremtsenek a nyereség és a veszteség között, lehetőleg úgy, hogy a saját nemzet többet nyerjen a riválisnál. A korszakot két, egymásnak ellentmondó gazdasági elmélet jellemezte: a merkantilizmus, amely a kereskedelemről remélt hasznot, fő képviselője *Colbert*; és a fiziokratizmus, mely szerint a nemzet

gazdagsága a föld megműveléséből származik. Ezt vallották *Montesquieu*, a *Gournay-kör*; *David Hume*, *Adam Smith* és *Du-pont de Nemours*.

Az 1713-as francia–brit kereskedelmi egyezmény része volt a spanyol örökösödési háborút (1701–14) lezáró utrechti békének. A brit tory kormány elfogadta a franciák igényét a spanyol trónra a spanyol monarchiából kapott részekért és más engedményekért cserébe. A kereskedelmi megállapodás értelmében a francia és brit árucikkeket a legnagyobb kedvezmény elve (Most Favoured Nation – MFN) szerint kezelték. Az egyezmény szövetséget is jelentett a francia colbert-isták és a brit toryk között a holland törekvések visszaszorítása és a régóta lezárt Csatornán folytatandó kereskedelem újraindítása érdekében. A britek, attól tartva, hogy a kereskedelmi egyezmény a franciáknak kedvez, végül elutasították a megállapodást.

Az előzmény, a XVII. századi francia kereskedelmi szabályozás Jean-Baptiste Colbert-hez, XIV. Lajos pénzügyi főellenőréhez fűződik. A XVII. század végén a *protection* és a *liberté* (protekcio és szabadkereskedelem) fogalmak szépen megfértek egymás mellett. Colbert az 1667-es tarifáival kiterjesztette a francia gyáripárt más országokra, és növelni akarta a francia exportot. Ezzel elindult a kereskedelmi háborúk hulláma. Az 1697-es ryswicki békében XIV. Lajos beleegyezett, hogy vámtarifában és kikötői adókban engedményeket adjanak a hollandoknak. A franciáknak fontos volt az amszterdami kikötő és a holland hajózás a borok és a brandy exportja miatt. A colbert-izmus célját *Pierre-Daniel Huet* így jellemezte: „minél többet eladni a szomszédunknak, és nem vásárolni tőlük semmit”. A hollandok eleinte akadályozták a francia exportot, de 1710-ben megegyeztek: folyhat tovább a kereskedelem, és eltörlik a kikötői vámokat. A colbert-isták határozottan kiálltak a szabadkereskedelem mellett.

Az 1713-as brit-francia kereskedelmi egyezmény részletesen rögzítette a tarifákat, a kelet-indiai cikkek, a cukor, a brit halászat, bálnavadászat, a brit gyapjú és sok más cikk adás-vételének feltételeit. A kölcsönösség és az MFN-elv alapján egyeztek meg. Ez a merkantilizmus ideje volt, Angliában fellendült a külkereskedelem. 1660 és 1700 között az angol behozatal egyharmadával, a kivitel a felével gyarapodott. Az újra-exportálás az angol kivitel 40%-át tette ki. Ennek egyötöde dohány és cukor volt, kétötöde pedig kelet-indiai áru. A tengeri szállítás 70 százalékkal nőtt abban az időben. A fő szereplők a Kelet-Indiai és a Királyi Afrikai Társaság voltak. Britannia a spanyol örökösödési háború végére viszont súlyosan eladósodott, 36 millió fonttal tartozott. Hosszú békeévek kellettek, hogy ezt ledolgozzák. 1710-ben a győztes toryk alá is írtak egy megállapodást Franciaországgal a békéről. Spanyolországot és amerikai domíniumait XIV. Lajos unokája, V. Fülöp örökölte, Németalföld és Spanyolország itáliai provinciái a Habsburgokat illették. 1714 után I. György whig-kormányára véget vetett a tárgyalásoknak. Így az 1713-as kereskedelmi szerződés soha nem lépett érvénybe, és a kereskedelmi hidegháború egészen az 1780-as évekig folytatódott.

I. György uralkodása idején a brit politikát *Sir Robert Walpole* irányította. Walpole szabadkikötőket javasolt, hogy az olcsó amsterdami kikötőktől elvonja a kereskedőket. Utóda, *Sir Matthew Decker* szintén a szabadabb kereskedés védelmében szólalt fel. Hibának tartotta, hogy az 1713-as kereskedelmi megállapodást nem ratifikálták. Decker a házakat, a bort és a brandyt adóztatta volna meg, a közép rétegeket akarta terhelni. Decker radikális adóreformja nem lépett életbe, de még évekig idézték. 1752-ben lépett fel a szabadkereskedés érdekében a filozófus David Hume a *Political Discourses* című munkájával. Szerinte mérsékeltlen védekező kereskedést kell folytatni a

franciákkal, tiltások nélkül. Elutasította a szabadkikötő ötletét, mert a vámbevétel az adózás kényelmes módja volt. *Henry Pelham* brit miniszterelnök szerint a háborút be kell fejezni, az adósság óriásira nőtt. Pár éven belül már dúlt a hétéves háború (1756–1763). Hume megírta híres támadását „a kereskedelmi féltékenység” ellen, és elutasította Pittnek, „annak a gonosz örültnek” az álláspontját, aki tönkre akarja tenni Franciaországot. *Vincent de Gournay* francia közgazdász a szabadkereskedés ellen szólt.

A fiziokraták a hétéves háború közepette léptek fel békeprogramjukkal, miszerint a francia felvirágzás kulcsa a mezőgazdaságban van. Francois Quesnay udvari orvos és *Mirabeau* márkija azt hirdették, hogy egyedül a föld ad többletet a nemzeti vagyonhoz. Franciaország exportálja a saját földjeinek a terményeit! Ezzel szemben Colbert korábban az ipari szektort támogatta.

Az 1772-es kereskedelmi javaslat

1772-ben *Richelieu* külügyminiszter rendezni kívánta Franciaország kapcsolatait. Úgy látta, be kellett fejezni az indiai francia–brit vetélkedést, mert az állam pénzügyi csődben volt, a francia monarchia szövetségeseit pedig az Orosz Birodalom fenyegette. Oroszország, Poroszország és Ausztria megegyeztek Lengyelország felosztásában. A francia gyapjúnak a levantei piacokra juttatásához igen fontos volt a török kereskedelem közreműködése. *Richelieu* azt ajánlotta, hogy a francia borok és a brandy MFN-elbánásban részesüljön, és a francia vásznat sújtó brit tilalmat töröljék el. Franciaország viszonzásul az angol fémárut és bizonyos gyapjúcikket 30 százalékkal alacsonyabb vámmal engedné be. A fiziokraták ezzel szemben alacsony adókat akartak. A gyenge aratások

és a spekuláció miatt magasra szöktek az árak, hiány keletkezett, és többfelé éhséglázadások törtek ki. A londoni francia követ már úgy vélte, lehetetlen egyetértést elérni a két nemzet között. Megjelent *Josiah Tucker*, gloucesteri esperes írása a kereskedelmi féltékenységről. Adam Smith az előítéletek nélküli kereskedésről beszélt. *Thomas Mortimer* azt hirdette, hogy Franciaországgal kereskedni veszélyes, Hume szerint viszont hasznos. A kereskedelmi szerződés végül 1773-ban nem jött létre a kölcsönös gyanakvás miatt. Az amerikai függetlenségi háború aztán teljesen átalakította a körülményeket.

Az 1786-os Eden–Rayneval egyezmény

Az egyezményben *William Eden* és *Gérard de Rayneval* megszüntettek egy sor tiltást és magas vámot. Adam Smith és a fiziokraták elvei érvényesültek. Az Egyesült Államok függetlenné válása miatt a britek új európai piacokat kerestek. A franciák számára úgy tűnt, itt az alkalom, hogy paritásba kerüljenek a britekkel. XVI. Lajos és III. György őszinte közeledésre törekedtek. *Shelburne* szerint „Franciaország és Anglia beleegyezése nélkül senki nem mer elsütni egyetlen ágyút sem Európában”. *Vegennes*, *Nemours*, *Turgot* és mások szerint a francia–brit kereskedelmi megegyezés révén a béke elérhetőnek tűnt, ezzel még II. József császárt és II. Katalin cárnőt is lecsendesítik. Az 1786-os egyezmény a csempészetet a törvényes kereskedés felé terelte, az elvesztett exportpiacokat visszaszerezte, a vámbevételeket növelte, és erősítette a versengést. A *Calonne*-féle nyugdíj- és adószedési reform révén csökkentették a hiányt; megadóztatták a gazdagokat; eltörölték a vámhatárokat és a kényszermunkát. A britek üdvözölték a nyitott francia kereskedelmet.

Az Eden–Rayneval egyezményt geopolitikai változások is indokolták, elsősorban a britek veresége az amerikai háborúban. Úgy látszott, Franciaország békés úton paritásra juthat Britanniával. Vergennes mintegy tizenöt kereskedelmi szerződést kötött, többek között Portugáliával, Spanyol- és Oroszországgal. Ezután még számos egyeztetés folyt az egyes árucikkek áráról, a két ország közti egyensúlyról. Az egyezmény készítői magukat 'liberálisnak' mondták, szemben az individuális logikával, amely a tiltásokban és a magas vámokban nyilvánult meg.

A szerző a következőkben a szabadkereskedelemtől szóló elméletek sokféle változatát és más gazdaságtani elképzelést mutat be a korból, például a kapitalizmusra jellemző feszültséget. A kapitalista rendszerben a szuverenitás segíti a magántőke felhalmozását, a magántőke pedig aláátamasztja a szuverenitást. A hatalom e két végpontja között a szövetség mellett feszültség is van: a merkantilis változat azt hajszolja, hogy a gazdasági szereplők szabadok legyenek; az állam ellenben korlátozza ezt a szabadságot, például amikor egész iparágakat kell megvédenie a pusztulástól. Azok az államok erősek, amelyek egyensúlyt tudtak teremteni a szabadság és a protekcionizmus között. Ez ma is problémája az államoknak a globális kapitalista rendszerben.

A korszak egy másik gondja, hogy kik férhetnek hozzá a spanyol-amerikai forrásokhoz. A spanyol kereskedelmi rendszer ugyan zárt merkantilista birodalom volt, de a hollandok, franciák és a britek nem hivatalosan nemzetközi kondomíniumként működtették. Amikor XIV. Lajos unokája megörökölte az egész hatalmas spanyol monarchiát, Hollandia és Anglia szövetkeztek, hogy a spanyol koronát Habsburg Károlynak adják a hatalmi egyensúly érdekében. Fontos volt emellett az is, hogy spanyol Németalföld ne kerüljön a franciák kezébe. A franciák, britek nem versengtek a Spanyol-Amerika fölötti

uralomért, mert az költségekkel járt. A cél nem a szuverenitás megszerzése volt, hanem, hogy az másé se legyen.

Spanyol-Amerika megnyitása a szabad-kereskedelem előtt

A XVIII. század elején Britannia legfőbb célja a francia–spanyol unió létrejöttének, és Spanyolország világhatalmi törekvésének megakadályozása volt, miközben az ellenérdekeltek Britanniát akarták kizárni az amerikai kereskedelemről. Ekkor Paterson és Montagu brit pénzügyi szakemberek megalapították a Bank of Englandet. Később Paterson szorgalmazta a skót kereskedő társaság létrehozását, majd kereskedelmi kikötőt létesített a panamai földszoroson. Ez kudarccal végződött, de részben ez a kudarc vezetett az 1707-es törvényhez, amely egyesítette Angliát és Walest Skóciával. Az 1680-as években az európai kereskedők az árucikkek több mint 90 százalékát Cádiznál vitték ki. A kivitel vásznat, finom gyapjúárut és selymet szállított Peruba és Új-Spanyolországba, amelyért azok ezüsttel fizettek. A világ ezüstkészletének 85 százaléka innen származott. Chiléből és Peruból a franciákhoz becsült értékben 55–100 millió piaszter értékű ezüst került. Igaz, az ezüstnek elszivárgott a fele vagy még több is, miközben átkelt az Atlanti-óceánon. Az ezüst az európaiak Ázsiával való kereskedését is megolajozta. A spanyol-amerikai kereskedelem volt a motorja a világon körbefutó kereskedelemnek. A franciák az említett 1697-es ryswicki szerződésben megszerezték a dominikai kereskedést. Az Asiento, az afrikai rabszolgák behozatala a briteké lett.

A kereskedők társadalmi és politikai felemelkedése a kapitalizmus megjelenését jelentette. A bérleti díjakra, a földesúri járandóságokra és a parasztság járulékaire épült feudális rendszerben megjelent egy új, dinamikus külkereskedelmi szektor.

Az államnak szüksége volt a kereskedőkre, a tőkefelhalmozásra, az exportáló gyáriparra, a távolsági kereskedelemre és a gyarmati mezőgazdaságra. A XVIII. századi Franciaország tehát már kapitalizálódó államnak volt tekinthető.

A britek, hogy ellensúlyozzák a francia előretörést, megalapították a *Bank of England*et és a *New East India Company*nt. Angol–spanyol–indiai társaságot szerveztek. Minden brit alattvaló szabadon kereskedhetett Indiában. A részvények eladásával esetenként hatalmas tőkét tudtak mozgósítani. Ez kereskedelmi szuverenitás volt, területi szuverenitás nélkül. A kereskedő hatalmak nem is akartak nagy területeket birtokolni. A francia kereskedők végül nem tudtak tartósan behatolni a csendes-óceáni kereskedésbe. Ráadásul XIV. Lajos visszavonta az unokájától a támogatását, és kivonta a francia csapatokat Spanyolországból. Mesnager maga is azt tanácsolta, mondjanak le a spanyol kereskedésről. Minden európai nemzet szabadon vehessen részt a spanyol-amerikai kereskedelemben mérsékelt vám megfizetése mellett. A javaslatok nem valósultak meg.

A Dél-tengeri Társaság, az Asiento és az utrechti béke

1711-ben Lord Harley megalapította a brit Dél-tengeri Kereskedő Társaságot. A célja a közadósság csökkentése volt. Kincstári jegyek, tengerész adóslevelek és más rövid lejáratú kormánypapírok beválthatók voltak részvényekre, a parlament részesedést garantált a haszonból. 1713-tól a Dél-tengeri Társaság működtette az Asientót. A whigek aggódtak, hogy mivel egy Bourbon ül a spanyol trónon, a franciák kisajátíthatják az Újvilág összes ezüstjét. Colbert pedig attól tartott, hogy az angolok szerzik meg maguknak az egész csendes-óceáni kereskedelmet. Alkudoztak, vitatkoztak, Mesnager tervét a britek elutasították, és ezzel véget is ért a megegyezés lehetősége.

1739-ben sor került egy angol–spanyol tengeri összeüt-közésre. Eközben a britek Panamát, Perut és Limát kívánták megszerezni, 1740-ben tengeri expedíciót irányítottak a Csendes-óceán közelébe. XV. Lajos válaszul még nagyobb tengeri expedíciót küldött a Karib-szigetekre. Egy évtizeddel később a madridi egyezményben lezárták a brit–spanyol ellentéteket, a Dél-tengeri Társaság kártérítést kapott a veszteségeiért. Viszszatértek az 1713 előtti helyzethez, és az utrechti béke rossz elemeit elhagyták. Az utrechti béke nem tudott kereskedelmi egyensúlyt teremteni, és ezzel a jövő konfliktusainak magját vetette el.

John Law pénzügyi forradalma és öröksége

Amerika felfedezése felduzzasztotta a nemzetek pénzállományát, de nem egyforma mértékben. A kormányok kezdtek hosszú távú hitelekkel dolgozni, és próbálták a fedezet nélküli hiteleiket tőkerészesedéssé tenni, például a Dél-tengeri Társaságban. A skót Law, látva, hogy több pénzre van szükség a forgalomban, 1716-ban Párizsban megalapított egy bankot, amely papírpénzt bocsátott ki, és a Mississippi Részvénytársaságot, amely a tervei szerint felszívja az adósságok egy részét. Két évvel később létrehozta a *Compagnie des Indes*-t (Indiai Társaság), amelynek monopoljoga volt a királyság Európán kívüli kereskedéséhez. Law 1719-ben áttette az egész államadósságot a társaság részvényeibe. Előnyös pénzügyi lehetőségeket kínált briteknek, franciáknak egyaránt. Magasrangú politikusok, például Pitt is beruházott Law rendszerébe. 1719-ben 1,2 milliárd *livre* kölcsönt ajánlott fel a franciáknak az államadósság csökkentésére. Ezt a részvények eladásából akarta fedezni. A részvények gyorsan elkelték. Erre a Dél-tengeri Társaság is kibocsátott részvényeket. A gond az volt, hogy a két társaság brókerei egymás elől

halászták el a befektetőket. A szerző ezt „hitel-féltékenységnek” nevezi. A hangulatra nagy hatással volt a spekulációs láz és a sajtó. Kellemetlen volt azonban, hogy a korona hatalmas adóssága évjáradékokban (*annuities, rentes*) feküdt, amely nem volt likvid. Természetesen Franciaország nem lehetett meg az amerikai ezüst nélkül. Law nem akart a többi nemzet fölött uralkodni. Naiv volt, azt gondolta, hogy a gazdasági terjeszkedés hatalomhoz és békéhez vezet. Ez a felfogás *Fénelon érsek* gondolatait tükrözi. *Saint-Pierre abbé* szintén 1713-ban publikálta az örök békéről szóló gondolatait: az ő alternatívája az európai konföderáció volt.

Law tervét az angolok támadták, a hitelügyleteit akadályozták. Law erre Dubois abbé és James Stanhope közreműködésével nem hivatalos szövetséget kötött Franciaország és Britannia között. A szövetség a két trón betöltésére (Stuart Jakab, illetve az Orléans-i ág) is kiterjedt. A megegyezés azonban nemzetközi válságokba ütközött: 1700–1721 között zajlott az északi háború Svéd- és Oroszország között, V. Fülöp spanyol király háborút vívott itáliai birtokaiért, a Királyi Hajóhad és a francia csapatok pedig spanyol ellenállásba ütköztek.

Még vonzóbb spekulációs lehetőség volt Londonban a South Sea Bubble. Ez volt az első nagy kapitalista spekulációs buborék, 1720 elején örült kereskedés alakult ki a déltengeri részvényekkel a londoni piacokon. Masszív tőkeátvitel történt Párizsból Londonba. Law rendszere ingadozott, estek a részvényei. A bankját megrohanták, és nőtt vele szemben az ellenséges hangulat. A déltengeri buborék egy pár hónap múlva kipukkadt, mégpedig a londoni pénzpiac likviditási válságának következtében. A Mississippi Társaság nem hozta a várt jövedelmet. Law rendszere összeomlott, a skót bankár Velencébe menekült, ott halt meg 1729-ben. Nem csak a déltengeri buborék volt a bukás oka. Law több hibát követett el,

és nagyhatalmú ellenségei voltak mindkét országban. Ennek ellenére Law finansziális elgondolásai ezután is foglalkoztatták a közgazdászokat, és a hitel-féltékenység sem szűnt meg.

1759-től a britek egyre nehezebb pénzügyi helyzetbe kerültek a háborúk miatt. Ez klasszikus példája volt a negatív visszacsatolásnak: a háború, amit a brit kereskedelem megvédéséért vívtak, olyan költségeket generált, amelyek hosszú távon megfojtották magát a kereskedelmet. Az adósságtól való félelemnek fontos szerepe volt abban, hogy 1713 és 1763, valamint 1782 békét hozott. Az amerikai háború idején például a brit adósság 127 millió fontról 243 millióra szaladt fel, és a kormány jövedelmének közel 60 százaléka el volt zálogosítva. Franciaország ellenben képes volt pénzforrásokat mobilizálni. Az 1770-es években hitelt nyitott az amszterdami tőzsdén, és a genovai Necker biztosított a franciák számára nemzetközi tőkét. Hamarosan ömlött a befektetés Párizsba, főleg holland pénzek.

A kapitalizmusban az állam – mivel nem tudta megadóztatni a kereskedők likvid vagyonát, amely könnyen elrejtőzött – a „tulajdon” új formáját találta ki, az ígéretet, hogy a tulajdonosok kezébe tereli a bejövő adókat. Az adósság életeleme volt a fiskális-katonai államnak, ami pedig stratégiai fontosságúvá tette a külkereskedelmet, amelynek védelme viszont konfliktusokat gerjesztett. Így az államadósság a geopolitikai konfliktus strukturális forrásának látszik a kapitalista államok rendszerében. Kant fel is szólított a betiltására az örök béke érdekében.

Shovlin részletesen bemutatja a dohánykereskedelem és a hajóállomány veszteségeit. A dohányüzlet a normális kapcsolatok példája volt. A franciák az áru 90 százalékát Britanniából, a britek pedig Virginiából és Marylandból szerezték be. Az üzlet sikeres volt, de igen súlyos veszteségeik voltak a hajósoknak. 1680–1697 között 4000 brit kereskedőhajó süllyedt el, vagy

esett fogságba; a spanyol örökösödési háború 3250 hajónyi, az osztrák örökösödési háború pedig 3238 hajónyi veszteséget okozott a brit flottának. Az ország egyébként is el volt adósodva. 1745 táján az angol dohányexport súlyosan lecsökkent, a csempészek gazdagodtak. A tengeri háború két év alatt megtizedelte a francia kereskedelmet is, az Indiai Társaság és az atlanti kereskedés szintén veszített, az újfundlandi halászat összeomlott, és az államnak nem volt miből új hajókat venni. A francia Maurepas-nak sikerült ugyan pénzt szereznie a flotta újjáépítésére, de Madame Pompadour miatt kegyvesztett lett.

A francia hajóépítési programot a britek aggodalommal nézték, de még inkább tartottak attól, hogy egyre több francia kolónia létesült Észak-Amerikában, így Cape Breton, Ile Saint-Jean, Kanada és Louisiana. A franciák már Quebecet fenyegették. Amerikai nyersanyagokat, vásznat, selymet, vaslelőhelyeket akartak szerezni. Ezeket a nyersanyagokat addig a brit ipar dolgozta fel. Fogyasztói piaca pedig a tizenhárom észak-amerikai gyarmat volt, miközben a kontinentális Európába küldött brit export stagnált. A brit iparosodás a gyarmati igényekre adott válaszként bontakozott ki, mert szükséges volt a szeg, fejsze, lőfegyver, kötél, veder, kocsi, óra, nyereg, gomb, zsebkendő, és ezer más cikk előállítására. Az észak-amerikai piac egyre nőtt, terjeszkedett.

Különösen két francia viaskodott sokat a brit politikával: *Étienne de Silhouette* és Vincent de Gournay. Silhouette tárgyalt az amerikai gyarmatokon a franciák és britek határvitáiban, és ő volt a Compagnie des Indes királyi biztosa. A Gournay-kör mintegy ötven dolgozatot adott ki politikai gazdaságtani témákban. Gournay azt hirdette, hogy Franciaországnak saját gazdasági forrásaival kell boldogulnia. Silhouette meg akarta Kanaadát szerezni, erődöket épített volna Ohióban és a környéken. *Maurepas* inkább a dánokkal, svédekkel, hollandokkal szö-

vetkezett volna. Silhouette és Gournay navigációs törvénnyel akarták biztosítani a franciák hajózási jogát. Silhouette ellenséges politikája következtében Ohióban 1754-ben a francia gyarmati hadak összecsaptak a George Washington vezette virginiai csapatokkal. *Shirley* brit biztos annektálni akarta egész Kanadát, a másik brit biztos, *Mildmay* osztozott volna a területeken, ütköző zónát hagyva köztük.

A félelem, hogy a briteké lesz a befolyás Amerika fölött, nem volt alaptalan. *Pitt* vezetésével a brit seregek a hétéves háború idején megszerezték a francia üzemeket Gorée-nál és Saint-Louis-nál, azután Guadeloupét Quebecben; Kanada többi része is elveszett, majd Martinique következett. A Kelet-Indiai Társaság elfoglalta Indiában a francia településeket. Londonban úgy látták, itt az alkalom teljesen kiszorítani Franciaországot az új-fundlandi halászatból, a prém- és cukorkereskedelemről. *Pitt* célja Új-Fundland, Kanada és a francia karibi szigetek annektálása, és az uralom kiteljesítése a tengereken is. Havanna elfoglalásával megnyílt az út Mexikó felé. *Pitt* ekkor kiszorult a kabinetből.

Az 1763-as békekötés hosszú brit politikát zárt le. Británia elsőprő győzelmei ellenére volt bizonyos kiábrándultság a brit patrioták agresszív terjeszkedésével szemben. Mégsem lehetett már visszatérni a Pax Walpolianához. A francia monarchia megerősítette a hajóhadát, és szövetséget kötött Auszriával. Mindkét ország politikája Janus-arcú volt: hosszú békéről beszéltek, s közben háborúra készültek. 1763 után még húsz évig egy amerikai birodalom létrehozása volt a francia–brit küzdelmek tétje. 1785-re sokkal szabadabb lett a kereskedelem: a független USA minden nemzet hajóját fogadta a kikötőiben. Franciaország szintén szabadkikötőket létesített. Miután 1763-ban lemondott Kanadáról és Louisianáról, a francia monarchia egy nagy, területhez nem kötődő birodalmat fogott át, a cukorszi-

geteket, enklávákat, bázisokat, amelyeket olcsóbb volt kormányozni és védeni. Még radikálisabb javaslat volt, hogy a Karib-szigeteken hozzák létre a gyarmatok laza konföderációját, amely csupán a kereskedelem révén kötődne az anyaországhoz. David Hume és Adam Smith is e megoldás mellé álltak. Az elgondolás szószólója *Jacques Turgot* volt.

A kereskedelmi birodalom új elképzelése Amerikában; az 1760-as évek szabad kikötői

A brit és a francia kormány szabadkikötőket létesített a Karib-szigeteken 1766–67-ben a közszükségleti cikkek számára. A szabadkikötők háború és annexió nélkül békés útra terelték a francia–brit hatalmi küzdelmeket. Ezek a kikötők olcsóbb és békés eszközei voltak a kereskedelmi imperializmusnak. A gyarmati gazdaság fellendült a nagyobb nyitottság következtében. Guadeloupe-ra 1759–1763 között 24 ezer rabszolgát hurcoltak be, a cukornád-ültetvények száma 185-ről 447-re emelkedett. Az 1766-os brit szabadkikötő-törvény két ilyen kikötőt létesített Dominikán, és négyet Jamaikán. A legális, kiterjesztett amerikai kereskedelem „elegendő bevételt termelt Nagy-Britannia összes gyarmati kiadásainak fedezésére” – jegyezte meg valaki. A whigek és *Edmund Burke* úgy gondolták, nincs szükség korlátozásokra a kereskedelemben. A britek 1766 és 1770 között 17 353 rabszolgát hoztak be Dominikára, és a többségüket francia ültetvényeseknek adták el. Burke és Mirabeau ellenezte a rabszolgaságot. A függetlenségi háború után már szóba jött az emancipáció.

XVI. Lajos 1778 februárjában ismerte el az Egyesült Államok szuverenitását, ekkor barátsági és kereskedelmi egyezményt kötött az USA-val. Elfogadtak egy MFN-egyezményt, és a két ország vállalta, hogy nem ad semmilyen külön kedvez-

ményt más nemzeteknek. Versailles elfogadta, hogy az USA a bilaterális egyezséget kereskedelmi egyezmények hálózatává formálja, és hozzájárult, hogy mindenki számára nyitott legyen az amerikai kereskedelem. Komoly viták folytak a franciák körében, hogy belépjenek-e az amerikai függetlenségi háborúba. Turgot határozottan ellenezte a belépést, Vergennes viszont azt várta, hogy Amerika segíteni fog Dominikát megvédeni a britektől. Turgot és Vergennes összecsapása két politikai gazdaságtani felfogás ütközése is volt: a termőföldre alapuló politikai gazdaságtan, szemben a nézettel, amely a kereskedelmet tekintette a gazdagság és a hatalom valódi forrásának. Turgot vesztett, de halála után Vergennes az ő tervei alapján javított az állam pénzügyein.

Biztonsági kartell-egyezmény Indiában

A franciák és a britek másik nagy ütközési területe India volt. Ott is megpróbálták békét teremteni, ezért a két állam India-társasága 1754-ben aláírt egy egyezményt. *Godeheu* francia főkormányzó és *Saunders*, a Kelet-Indiai Társaság vezetője megegyeztek, hogy elismerik egymás birtokait, szabadkereskedést engednek bizonyos zónákban, és távol tartják magukat az indiai hatalmi harcoktól. Az egyezményt ratifikálni kellett volna Londonban, de ezt elsöpörte 1756-ban a hétéves háború kitörése. A Kelet-Indiai Társaság felmorzsolta a francia erőket, megbuktatta a bengáli uralkodót, és lefektette egy brit társaság alapjait Északkelet-Indiában. Amikor a francia korona új indiai társaságot létesített, a brit kormány ezzel aláírt egy konvenciót 1787-ben, amely szabályozta a francia kereskedés részesezését, és kimondta, hogy a brit társaság védelmezi a francia kereskedőket. Ez a kezdeményezés azt mutatta, hogy a XVIII. századi kapitalizmus törekedett a geopolitikai konfliktusok

korlátozására. A kereskedőtársaságok speciális letéteményesei voltak a kereskedők és a szuverenitás között létesített szövetségnek. Üzleti vállalkozások voltak, emellett biztosították a szuverén hatalom érvényesülését és anyaországuk kereskedését Ázsiában. Katonaságot, hadihajókat tartottak fenn, megerősítették a fontos településeket, és diplomáciai úton jártak el az indiai hatóságoknál. Ellenőrizték az adózási kiváltságokat. Mindezek nélkül lehetetlen lett volna kereskedni Indiával. A társaságok megszervezték a távolsági kereskedést anélkül, hogy megterhelték volna az államkincstárt. Ezért tekintették jogosnak a monopóliumaikat. A társaságok helyzete és a béke ugyanakkor sérülékeny volt. A bevételük olykor nem fedezte a költségeiket, például a Kelet-Indiai Társaság 1770 elején a csőd szélén állt.

A franciák is védeni szándékoztak indiai kereskedelmüket. *Necker* például a *Compagnie des Indes* költségeit át akarta terhelni a koronára. *Choiseul* elképzelése az volt, hogy a francia kereskedelmet baráti indiai uralkodók szövetsége védje. *D'Aiguillon* visszatért a francia–brit *entente* gondolatához: egyesíteni a két nemzetet az indiai fenyegetésekkel szemben, és így jutni jövedelemhez

1713-ban Saint-Pierre abbé azt javasolta, hogy minden európai és indiai társaság szabadon kereskedjék Ázsiában egy európai testület felügyelete alatt. 1744-ben a francia társaság egy semleges zóna indítványával állt elő, de közben Európában háború tört ki a két állam között, és Karnatikban is összecsapásokra került sor. 1746-ban a franciák elfoglalták Madraszt. Az európai béke visszatérével a város újra a briteké lett, de a társaságok hamarosan új háborúba keveredtek Karnatikban, mert a Mogul Birodalom megszűnése után a franciák Chanda Sahib mögé sorakoztak fel, a britek pedig Ali Kánt pártolták. *Dupleix*-nek sikerült megszereznie egy

terület agrártermelésének jövedelmét, ahogy a holland társaság már korábban megszerezte Batavia (ma Jakarta) területi jövedelmeit. Így kevesebb ezüstöt kellett fizetniük az indiai árucikkekért.

Az elgondolás, hogy kereskedő társaságokból álló birodalmat teremtsenek Ázsiában, nem volt új, de az 1680-as években a Mogul Birodalom ezt a törekvést még megakadályozta. Közben Párizsban és Londonban is véget akartak vetni a gyarmati háborúknak, mert Dupleix háborúi több mint 20 millió livre-be kerültek, a Kelet-Indiai Társaság pedig 1756-ig 500 ezer fontot veszített a konfliktusokon. 1744-ben a francia társaság egy újabb állandó semlegességi egyezmény tervét nyújtotta be a briteknek. 1751-ben Silhouette tárgyalni kezdett a Kelet-Indiai Társasággal. Békét, minél több árucikket és az osztlék növelését szerette volna elérni.

Gournay mást javasolt: terjeszkedést a kereskedésben, és olcsóbban árusítani a versenytárshoz képest. Az adók fedeznék a biztonsági kiadásokat. A vélemények most is megoszlottak, de a feladat az volt, hogy a versengést a harcok helyett a kereskedelem felé tereljék. Silhouette ekkor 2000 embert küldött Indiába Godeheu vezetésével. Erre a britek egy hajórajt kértek Londontól. Már úgy látszott, nem lehet elkerülni a háborút, de Godeheu tárgyalást kezdett a Kelet-Indiai Társasággal és Tomas Saunders madraszi elnökkel. Az egyezmény 1754 végén megszületett, amely kitért arra, hogy az európaiak kimaradnak az indiai hercegek vitáiból; mindent megakadályoznak, ami megzavarná a békét; területi megállapodást hoznak létre a paritás alapján. Karnatikban szabaddá vált a kereskedelem. Londonban és Versailles-ban örömmel fogadták a megegyezés hírért, de ekkor elkezdődött a hétéves háború és a Godeheu–Saunders egyezmény értéktelen papírrá vált. A háborúban a Kelet-Indiai Társaság összeroppantotta a francia társaságot, és új terüle-

ti birodalmat alapított Bengálban, miután elhárította a bengáli nawab támadását Kalkuttánál 1757-ben.

Egy új kormányzati kereskedelmi rendszer (1763–70)

1757-ben újra felvetődött a kérdés a Kelet-Indiai Társaságban: konszolidált politikai ellenőrzéssel működjenek, vagy keressék az indiai uralkodók védelmét. A francia társaságnál más volt a helyzet: a hét-éves háború súlyos adóssággal, lerombolt erődítményekkel járt, a kereskedelem holtpontra került. A birodalomépítés helyett a kereskedelem fellendítése tűnt megoldásnak. Bár az 1763-as béke garantálta a franciáknak a biztonságos és szabad kereskedést Bengálban, a britek időnként akadályozták őket. Vita volt a társaság politikai szerepét és költségeit illetően. Pitt 1766-ban évi 400 ezer font jövedelmet biztosított a kincstárnak a társaságtól (a szerző ennek mikéntjére nem ad magyarázatot). A megfelelő kormányzati rezsimről szóló vita még évtizedekig tartott.

Az indiai kereskedelem számára előnyös politikai keret kérdése a francia társaságot is foglalkoztatta. De Lauriston új főkormányzó 1765-ben öt hajóval, sok emberrel, katonai felszereléssel, kőművesekkel, ácsokkal érkezett Indiába. A britek területi terjeszkedéstől tartottak, de a franciák csak kereskedelmi tevékenységre szorítkoztak. Igaz, a társaság uralma alá vonta Réunion és Mauritius szigeteket, ezzel jelezve a francia birodalmi jelenlétet az Indiai óceánon. A társaság Necker kereskedési víziója szerint működött.

A brit és a francia társaság jó kapcsolata nem sokáig tartott, mert háború tört ki a Kelet-Indiai Társaság és Mysore szultánja között, és a britek a szultán mögött a franciákat sejtették. Ezután ott akadályozták egymás üzleteit, ahol tudták. 1770-ben Choiseul gondolatai jelentek meg *G-T. Raynal, Histoire phi-*

losophique et politique... [Filozófia- és politikatörténet] című munkájában. Raynal kijelentette, hogy az európai államok és Franciaország csak együtt tudják megakadályozni, hogy Britannia globális kereskedő monarchiát létesítsen. *Diderot* szerint Franciaország lenne a vezetője a koalíciónak, de a brit kereskedő társaságot ezután is fenntartaná.

Az új Compagnie des Indes és az egyetértés keresése az 1780-as években

Az amerikai háború idején a Kelet-Indiai Társaság igen sikeres volt, a francia kereskedés ellenben szinte megszűnt Indiával, amelyet Vergennes újjá akart éleszteni. Az új India-társaságot, a Nouvelle Compagnie des Indes-t 1785-ben hozták létre a korona komoly támogatásával. A társaság vásárolhatott Bengálban évi 10 millió livre értékben. A társaságot békés kereskedelmi intézménynek szánták, de a megegyezést Vergennes nem írta alá, mert nem akarta elfogadni Britannia védelmét. Mások is próbálkoztak, de a francia-brit megértést elősegítő kísérletek nem jártak sikerrel. A kereskedelem biztonság nélkül folytatódott (francia probléma), vagy a védelem költsége elnyelte a hasznot (brit probléma). Az 1750-es években a társaságok egyezkedései a kereskedéshez hozzáférést akarták bővíteni a másik társaság rovására. A riválishoz alkalmazkodni és a katonai konfliktust elkerülni – ezek a szándékok már az 1815 utáni francia–brit globális kapcsolatok felé mutattak.

1763-ban egy holland-zsidó befektető, *Isaac de Pinto* javaslatokkal állt elő. Kössenek baráti szövetséget a kereskedő államok – Britannia, Franciaország, Spanyolország, Portugália és a Holland Tartományok –, fagyasszák be az Európán kívüli források eddigi elosztását, és nyújtsanak kölcsönös garanciát egymásnak a gyarmatokra, a tulajdonra és a kereskedelmi pri-

vilégiumokra vonatkozóan. A kereskedő államok „egyetértésben cselekedjenek” (390. o.), például Poroszországgal, a Habsburgokkal és Oroszországgal szemben. Franciaország fogadja el a brit fennhatóságot Észak-Amerikában és Indiában, és összpontosítson a divatiparra és a borokra, Britannia pedig adja át az elsőséget a cukorkereskedelemben a franciáknak, a fűszer-monopóliumot a hollandoknak, az ezüsttermelés ellenőrzését a spanyoloknak. Pinto elképzelése nem valósult meg, de egy fajta megoldást kínált a kapitalista geopolitikában rejlő problémára. Két egymással szövetkező hatalomról van szó: az egyik hálózatra épül, kozmopolita, profitorientált, ezek a kereskedők, a másik hierarchikus, területhez kötődő, és biztonságra törekszik, ez a szuverén állam. Az ilyen szövetségben tágabb perspektívából nézve a felek segítik egymást. Az államok szövetezése a tőkével mindegyikük érdekét szolgálja. A XVIII. században mindkét államban a külkereskedelem mindennél fontosabb forrás volt a gazdasági fejlődéshez. Likvid tőke keletkezett, amelyre kölcsön lehetett venni, amely fenntartotta a pénzellátmányt, élénkítette a gazdaságot és megkönnyítette az adószedést. Az európai kereskedők kiterjesztették hálózataikat az egész földgolyóra, kereskedő birodalmakat, társaságokat létesítettek, egyezményeket kötöttek, hogy kiszivattyúzhassák a profitot a gyarmatokról. Szuverenitásra törekedtek, hogy megvédjék a tőkefelhalmozás lehetőségét a tengeren túl, de természetes volt, hogy időnként összeütköztek egymással. A háború tönkretette a hajózást és a piacokat, és államadóságot hozott létre. Hogy ezt elkerüljék, a vezetők próbáltak meggyezni a vetélytársakkal.

John Shovlin a következtetések összefoglalásával zárja művét. A kereskedelem *versus* hódítás témája, megítélése szerint, átszötte a XVIII. századi gondolkodást, és azt a felismerést hozta, hogy elkerülhetetlenek a háborúk. A britek állandóan

aggódtak, hogy Colbert Franciaországot kereskedelmi nagyhatalommá teszi, a francia hivatalnokok viszont egy brit egyetem birodalom létrejöttétől féltek. Mit tehettek a társaságok? Szövetkezhetnek az ázsiai uralkodókkal, kiépíthettek egy saját birodalmat, vagy feloszthatták a kereskedelmi zónákat egymás között. Minden megoldás olcsóbb volt a háborúnál. A kora újkori politikai-gazdasági rendszert jól jellemzi „a háborús-kapitalizmus” kifejezés.

Megjegyzendő, hogy sem Britanniának, sem Franciaországnak nem volt célja, hogy Spanyol-Amerikában területet szerezzen magának, mert nem bírták volna fizetni a hódítás és a fenntartás költségeit. Ezért az utrechti egyezmény szerint állandó spanyol ellenőrzés alatt részesedtek a kereskedelem hasznából. Indiában a kereskedő állam pályája más utat járt be. Bengáliában létrejött a Kelet-Indiai Társaság területi kiépülése az indiai uralkodók ellenőrzése alatt. Állandó volt azonban az aggodalom, hogy az indiai adóbevétel nem fedezi az adminisztrációs és védelmi költségeket. Az 1750-es években a brit és a francia társaság abban reménykedett, hogy ketőjük összefogásával megtakaríthatnak a kiadásokból. Megállapodásra végül nem került sor. A hétéves háború idején a brit társaság megbuktatta a bengáli uralkodót. Ez harcot robbantott ki Robert Clive és Laurence Sullivan között, mert egyikük kifejezetten birodalmat akart, másikuk helyreállította volna az indiai hercegek területeit. A küzdelemben Clive győzött, de a birodalom jövedelme ezután sem volt elég a kereskedelem megvédésére. Ráadásul a North-kormány további területi terjeszkedést szorgalmazott. Choiseul terület nélküli birodalmat képzelt el, mely értékes kereskedelmi enklávákat köt össze, és stratégiaiilag erős pontok védik. Ez olcsóbb megoldás volt.

A megerősödött Kelet-Indiai Társasággal szemben Necker francia társasága csak kereskedéssel akart foglalkozni, hogy

elkerülje az ütközést a brit riválissal. D'Aiguillon szerint csak a britekkel megkötött egyezmény biztosítaná a francia kereskedelmet elfogadható költségekkel. Az 1780-as években ez a gondolat valósult meg a Nouvelle Compagnie des Indes és a Kelet-Indiai Társaság között, amelyben a francia társaság a brit társaság fiatalabb partnereként szerepelt.

Volt még egy üzleti modell, amelyben a bejegyzett társaságok az erőszakra és a kisajátításra szakosodtak. Ezek együttműködtek az állammal, amely jogi, katonai, diplomáciai hatalmával segítette őket távol Európától. Ilyen modell szerint működött a holland társaság Jáván és a Kelet-Indiai Társaság Bengáliában. A saját védelmi kiadásaik azonban óriási terhet jelentettek, ezért kevés társaság élte túl a századot, és az is csak otthoni támogatással.

A hagyományos merkantilisták a szabadkereskedelem hívei voltak. Paterson azt javasolta, teremtsenek globális szabadkereskedési rendszert a karibi szabad kikötőkön át, amelynek védelmét a brit tengeri flotta garantálja. Ez örök békét hozna. *James Anderson* whig közgazdász szerint a tengeri hatalmak szövetsége megszüntetné a gyarmati konfliktusokat. Ezt várta d'Aiguillon is az 1772-ben megkötendő új kereskedelmi szerződéstől. Persze, akiket kizártak belőle, kénytelenek voltak küzdeni az érdekeikért. Az 1778-as barátsági és kereskedelmi megállapodás a jövőre is mintául szolgálhatott az USA és más európai nemzetek közti egyezményhez. A britek amerikai kereskedelmi monopóliumát egy szabadkereskedelmi rendszerrel helyettesítették, amely megszüntette a britek kizárólagos kereskedési előnyeit. A végleges szándék a kereskedelmi egyensúly megteremtése volt. Nicolas Mesnager francia diplomata olyan rendszert dolgozott ki, amely minden európai nemzetnek megengedte volna a kereskedést Spanyol-Amerikával, és engedélyezte az ezüst exportját Spanyolországból

egy kisebb adó ellenében. Ezt a rendszert a cadizi szabadkötőből irányították volna, nemzetközi bíróság ellenőrzésével. Nem fogadták el az indítványt, érvényben maradt az utrechti egyezmény azzal, hogy a brit Dél-tengeri Társaságnak monopóliuma van a rabszolga-kereskedésre.

Shovlin kifejti, hogy a szabadkereskedelem nem általános elvként érvényesült, hanem bizonyos körülmények között, bizonyos helyen és meghatározott árucikkekre volt érvényben. A protekcionizmus gyakran vezetett kereskedelmi háborúkhöz, míg a szabadkereskedelem véget vetett a konfliktusoknak. A védelem csökkentette az adóbevételeket, a szabadkereskedelem növelte azt. Az alacsony adók és a legális kereskedelem biztosabb védelmet jelentett, mint a kirívó tiltások. A protekcionizmus és szabadkereskedelem szövetséges stratégiák voltak, nem egymás ellentétei. A szabadkereskedelem inkább a kereskedési realpolitika eszközének tekinthető volt, s nem a nemzetek közti harmónia megteremtésének. A kereskedő államok szövetsége, amelyet Pinto elképzelt, valósággá vált. A XIX. században az európai kereskedő államok maguk között lemondtak a háborúkról, elfogadták a status quot, és vagy megosztották a befolyási övezeteken, vagy hagyták, hogy versenytársaik kereskedjenek a területükön. Alávetették a gyarmataikat egyfajta kapitalista pacifikációnak, amely ugyan nem volt békés, de az európai befektetések és kereskedelem fejlődhetett.

A távolsági kereskedelem megvédésének gondja újra felmerült az I. világháború idején, és nem enyhült egészen 1945 utánig, amikor az USA katonai ereje leállította a folyamatot. A nagy kereskedőállamok azután a gyarmatok megszűnéséből húztak hasznot, még ha a dekolonizációt a gyarmati alattvalók felkelései erőltették is rájuk. Szétosztották a szuverenitás költségeit az új független államok között, és szinte teljes

hozzáférést nyertek a kereskedelemhez, még a rivális volt gyarmatán is. Formális birodalomra nem volt szükség többé a kereskedéshez. Az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT, 1947) és a Világkereskedelmi Szervezet (WTO, 1995) létrejötte többé-kevésbé biztosította a szabad kereskedést a független szuverén államok számára.

A XVIII. század folyamán számtalan elképzelés és javaslat hangzott el a globális politika békés irányba terelése, a kereskedési féltékenység megszüntetése érdekében, de ezek sosem valósultak meg, mégis nyomást jelentettek a döntéshozatalra, és végül a törekvések 1815 után sikeresek lettek. Bár a két állam a XIX. században is versengett egymással, soha nem fordult elő fegyveres konfliktus közöttük.

A napóleoni háborúkat lezáró 1815-ös párizsi béke szövege tartalmazta mindazt, amelyet a XVIII. századi tisztviselők és kereskedők meg akartak valósítani. Franciaország és Britannia egyre inkább a szabadkereskedés felé haladt, amelyet a Cobden–Chevalier egyezmény koronázott meg 1860-ban. Ez lett az alapja az egész Európára kiterjedő szabadkereskedelemnek. Ugyanis mindkét állam visszariadt az eladósodástól. A két nemzet hallgatónlagosan megegyezett, hogy nem vívnak egymás ellen többé háborút a kereskedelemért és a gyarmatokért.

Szerzőnk úgy látja, a XVIII. századi francia–brit kapcsolatokban jelentkező impulzusok ma, a modern világpolitikában hozták meg az eredményüket. Ma is érvényesül a szabadkereskedés, azonban a globális gazdasági cserét inkább szuverén államok, kereskedő blokkok, valamint nemzetközi intézmények uralják, és nem zárt kereskedő birodalmak. Shovlin megjegyzi, hogy a mai viszonylag békés egyensúlyi helyzet nemigen tart sokáig. Úgy véli, számos kezdeményezés lesz a konfliktusok korlátozására. De a történelmi tapasztalatok

mutatják, milyen nehéz ilyen megegyezésre jutni, és azt megtartani.

Mellesleg a mi helyzetünk más, mint az elődeinké. A tömegpusztító fegyverek növelik a költségeket, és a háborút súlyosabbá teszik. Nekünk viszont már van intézményi keretünk a konfliktusok megoldására, hiszen a legtöbb állam aláírta a GATT és a WTO egyezményeket, elfogadja azok szabályait.

John Shovlin: *Trading with the Enemy – Britain, France, and the 18th Century Quest for a Peaceful World Order* (Kereskedni az ellenséggel – Britannia, Franciaország, és egy békés világrend keresése a XVIII. században). Yale University Press, New Haven and London, 2021. 374 o.

Fodor Mihályné